

Vytautas Valevičius,
Liutauras Kraniauskas

Tautinės mažumos Lietuvoje ir Latvijoje: tarp politinės kategorijos ir etniškumo

Santrauka

Santrauka: Nacionalinių konfliktų paaštrėjimas paskutiniaisiais XX a. metais skatina dar kartą svarstyti tautinės bendrijos vaidmenį daugiakultūrinėje valstybėje. Sąvokos ne tik aprašo tikrovę, bet ir kuria ją. Tai ypač aiškiai rodo tautinės mažumos sąvokos analizė. Ji supriešina vieną neaiškų darinį ir kitą ne mažiau neaiškų darinį. Tautinės mažumos sąvoka, autorių nuomone, neperteikia socialinės realybės; šią išvadą galima daryti remiantis 2000-aisiais metais Klaipėdoje ir Liepojoje padarytu sociologiniu tyrimu. Pastarojo tyrimo duomenis pateikia šis straipsnis.

I. Problemos apibūdinimas

Bet kurios nacionalinės valstybės XX a. antrosios pusės modernioje politikoje *etninės mažumos* kategorijos socialinė reikšmė yra akivaizdi¹. Tai pastebima sparčiai gausėjančioje politologinėje, sociologinėje bei antropologinėje literatūroje, analizuojančioje etninius santykius; tarptautinių institucijų plėtroje, reguliuojančių etninius konfliktus ir santykius; tautinių mažumų ir antidiskriminaciniuose įstatymuose ir pan. Šie modernūs politikos vėjai stebimi ir Centrinės bei Rytų Europos šalyse, kuriose dar beveik prieš 15–20 metų etninių mažumų klausimas buvo išbrauktas iš oficialiosios politikos darbotvarkės.

Etninių santykių ir mažumų studijos Baltijos šalyse taip pat susilaukia didelio politologų bei sociologų dėmesio. Šios studijos įdomios ne tik tuo, kad bando fiksuoti tuos socialinius-politinius procesus, kuriuos anksčiau neigė oficialioji politika. Etninių mažumų politikos tyrinėjimai sociologiniu

aspektu darosi įdomūs todėl, kad tiek valstybinė politika, tiek politologinės studijos bando perimti ir taikyti tas politines sąvokas bei kategorijas, kurios buvo suformuluotos siekiant įvardinti netapačius socialinius ir politinius procesus įvairiuose Vakarų pasaulio istoriniuose kontekstuose. Šios sąvokos naujame kontekste praranda savo aprašomąją (deskriptyvinę) funkciją ir iš jos išplaukiančio politinio veiksmo prasmę. Pastebimas netgi atvirkštinis efektas – šių sąvokų dėka sukuriama nauji politikos subjektai. Sąvokos ne tik aprašo tikrovę, bet ir kuria ją, o jos sukurtas vaizdinys nebūtinai atitinka savo empirinį referentą ar realią situaciją.

Šio analitinio straipsnio pagrindinė problema pagrįstai gali būti įvardinta kaip sociologinė etninės mažumos identiteto formavimo(-si) analizė skirtinguose socialiniuose-kultūriniuose kontekstuose. Tiksliau kalbant, svarstoma Lietuvos ir Latvijos etninių mažumų identiteto raida nuo 1989-ųjų

iki 2000-ųjų metų. Šis straipsnis nesiekia išsamiai aprašyti etninius procesus Baltijos šalyse posovietiniu laikotarpiu, bet bando derinti bendrąsias teorines išvalgas bei empirinę medžiagą. Visa tai padeda suvokti aptariamo reiškinio kompleksinę prigimtį konkrečiuose istoriniuose kontekstuose. Analizės metu neišvengiamai teks atsakyti ir į bendresnius teorinius klausimus apie tapatumą ir jo formavimą (-si), etninių mažumų reprezentacijos politikos problemas, sąvokų ir jų referentų ryšio kryptingumą, politikos bei kultūros veiksmo santykį ir pan.

I.1. Empirinis kontekstas

Etninės mažumos identiteto formavimosi analizė straipsnyje aptariama dviejuose skirtinguose socialiniuose-kultūriniuose kontekstuose. Tyrimas apsiriboja Lietuvos ir Latvijos etninių mažumų identiteto formavimosi posovietiniu laikotarpiu studija. Šį pasirinkimą nulemia keletas priežasčių.

Pirma, iki 1988-1989-ųjų metų Lietuvos ir Latvijos oficialioji politika buvo grindžiama bendresne Sovietų Sąjungos politine doktrina, kuri etninės diferenciacijos bei mažumų klausimų nelaikė politiškai aktualiais klausimais. Oficialiame politiniame procese *etninės mažumos* kategorijos ir etninių mažumų politikos iš tikrųjų nebuvo. Aišku, negalime visiškai atmesti ir tokios prielaidos, kad etninio konflikto suvokimas bei netolygus politinės galios paskirstymas tarp etninių grupių visgi galėjo būti, o kartais ir būdavo fiksuojamas kasdienės sąmonės lygmenyje. Tokiu atveju rusų etninė grupė lengvai galėjo būti siejama su politiniu dominavimu kitų etninių darinių (kitose nacionalinėse respublikose) atžvilgiu. Bet nepaisant šios populiarios *rusų* ir *kitų* priešpriešos suvokimo, politinės galios įgijimas pirmiausia buvo grindžiamas ideologinio

lojalumo demonstravimu, o teisiniai ir politiniai socialinio mobilumo veiksniai užtikrindavo įvairiausių etninių grupių narių galimybes tapti politinio elito nariais.

Antra, “etninės arba tautinės mažumos” Lietuvoje ir Latvijoje kaip diskursyvi politinė ir socialinė kategorija atsiranda kartu su populiacijos etninės diferenciacijos svarba nacionalinės valstybės kūrimo procese. Nuo 1988-1989-ųjų metų Lietuvoje ir Latvijoje ryški etninio nacionalizmo banga, kur bandoma kurti ir įteisinti naujus valstybingumo pagrindus konkrečios etninės grupės pagrindu. Šiuo laikotarpiu ypač aktuali darosi etninė gyventojų diferenciacija, nes jos pagrindu bandoma įvardinti netolygų politinės galios paskirstymą tarp etninių grupių ir būtinybę ją paskirstyti pakartotinai. *Etninės mažumos* kategorija atsiranda su politinio konflikto reguliavimo veiksniais, paskirstančiais politinę ir socialinę galią tarp skirtingų etninių grupių.

Trečia, jei iki 1989-ųjų metų Latvijos ir Lietuvos etniniai procesai turi daug panašumų ir gali būti aiškinami daugiau ar mažiau panašiomis interpretacinėmis schemomis, tai nuo 1989-1991-ųjų metų akivaizdžiai išryškėja šių procesų raidos skirtumai. Nepaisant bendro pradžios taško, nulemto oficialiosios Sovietų Sąjungos politikos palikimo ir jos žlugimo, Lietuvos ir Latvijos etninių grupių santykiai įgyja skirtingas sąveikos formas. Etninės mažumos identiteto raišką nulemia ne tik mažų etninių grupių kultūriniai bruožai, bet ir skirtingos pilietybės institucijos bei politinės etninės grupės reprezentacijos formos.

Taigi tolimesnė analizė bando fiksuoti tuos socialinius ir politinius procesus, kurie nulemia skirtingus etninės mažumos tapatumo raiškos tipus, aptinkamus Lietuvoje ir Latvijoje.

I.2. Teorinės –metodologinės etninių mažumų tyrinėjimo problemos ir strategijos

Šiuolaikinė *nacionalinės valstybės* samprata turi nusistovėjusį semantinių reikšmių lauką, kuris politinį kalbėjimą išspraudžia į griežtas lingvistines struktūras. Modernios politikos kalboje beveik visada fiksuojama pastanga išspręsti socialinį konfliktą tarp skirtingų socialinių grupių politinės galios, socialinių bei materialinių išteklių tolygaus paskirstymo valstybėje atžvilgiu. Toks konflikto suvokimas kaip tik ir formuoja atskirų socialinių grupių politines nuostatas, politinio veiksmo modelius, viešo reprezentavimo strategijas. Politiniai visuomeninio konflikto veikėjai, dažniausiai atskiros institucijos, visuomeniniai-politiniai judėjimai ar interesų grupės, visada turi būti įteisinti kaip legalūs (arba bent jau taip suvokti) politinio proceso dalyviai. Šiam įteisinimui pasitelkiami įvairūs kompleksiški legitimacijos mechanizmai, tarp kurių yra ir moderniosios politikos bei nacionalinės-valstybės semantinė struktūra.

Viena iš politiniame procese įteisintų socialinių grupių yra tautinė arba etninė mažuma. Daugelio demokratinių valstybių etninės politikos nuostata grindžiama siekiu visapusiškai įtraukti etnines mažumas į visuomeninės gyvenimą, o tai gali būti įgyvendinta šių grupių integracijos, asimiliacijos ar protekcijos dėka. Galima teigti, kad dabar daugelio modernių valstybių praktika vadovaujasi etninių mažumų integracijos ideologema, išsaugojančia jų tapatumą ir skirtybes vieningoje politinėje erdvėje.

Tačiau pagrįstai galima klausti, ką reiškia “integracijos” sąvoka? Koks yra politinės kalbos ir tikrovės santykis? Kiek realiai atskiros etninės, kaip ir kitos socialinės grupės yra socialiniuose ir politiniuose paribiuose, kad turėtų būti naujai

integuotos pasitelkiant atskirą politinį procesą? Ar integracijos politiką lemia vidinės savos retorikos taisyklės? Ar galima kalbėti apie atskirą etninės mažumos identitetą kaip atskirą visuomeninio tapatumo modalumą? Kas yra etninių mažumų politikos subjektas/objektas²? Tai yra kertiniai teoriniai klausimai, su kuriais susiduria ir į kuriuos nuodugnai turėtų atsakyti bet kuris etninių mažumų tyrinėtojas.

Siekdami veiksmingiau išnagrinėti empirinę medžiagą, norime įvardinti tris pagrindinius analizės lygmenis, kurie padeda suprasti etninių mažumų politikos formavimo principus bei juos nulemiantį visuomeninį kontekstą. Kiekvienas lygmuo apima atskiras diskurso ir diskursyvių praktikos formų sritis, kurių dėka konstruojamas etninės politikos subjektas/objektas bei etninės mažumos identiteto modelis. Tai yra:

a) teisinis diskursas, kuris apima įstatyminę politinį procesą reguliuojančių praktikos formų bazę. Jis oficialiai skirsto populiaciją į atskiras visuomenines kategorijas ir formuoja “mažumos” modales raiškos galimybes socialinės galios, materialių bei visuomeninių išteklių paskirstymo atžvilgiu;

b) politinis diskursas, kuris siejamas su etninių mažumų politinio atstovavimo formavimo mechanizmais ir jų vieša reprezentacija. Šioje diskurso erdvėje formuojamas ir kristalizuojasi “etninės mažumos” identitetas;

c) kasdienių visuomeninių praktikų lygmens reprezentacijos, apimančios atskirų etninių grupių atstovų visuomeninės raiškos elementų fiksavimą ir įvardijimą remiantis vidine grupės perspektyva.

Analitiškai išskirti analizės lygmenys ne tik leidžia metodologiškai supaprastinti analizės procedūrą, bet jie reprezentuoja ir pagrindinius etninės mažumos identiteto kaip atskiro

socialinio tapatumo formavimo, raiškos ir suvokimo mechanizmus. Jei teisiniame diskurse mes atrandame *nominalaus tapatumo* modelį, o kasdienėje praktikoje fiksuojame tikrąją jo raišką, tai politinėse reprezentacijose atrandame tikrojo ir nominalaus identiteto kompleksinę sąsają.

Šitaip etninės mažumos identiteto analizė apima kiekvieno išskirto socialinio veiksmo lygmens tyrinėjimus ir šių lygmenų tarpusavio sąveikos procesus. Kiekviena paminėta plotmė turi savo specifines tapatumą formuojančias strategijas bei priklauso nuo konkretaus istorinio, socialinio bei kultūrinio konteksto, todėl pravartu kiekvieną jų analitiškai skirti kaip skirtingus analizės lygmenis – teisinio diskurso analizę, reprezentacinės politikos formavimosi tyrinėjimus ir kasdienių kultūrinių praktikų fiksavimą. Tačiau pats etninės mažumos identitetas turi būti suvokiamas tikrai kaip šių lygmenų sąveika, suteikianti analizuojamam objektui specifinę istorinę ir socialinę formą.

II. Ieškant bendrumo: apibrėžimo galia ir politika

II. 1. Teisinis diskursas, kategorijos ir nominalus identitetas

Daugelis visuomeninių reiškinių tyrinėtojų lengvai atpažįsta lingvistines bei semantines „mažumos“ ir „etniškumo“ reikšmių figūras bei gan lengvai gali suformuluoti šių sąvokų apibrėžimus. Atrodo, kad nusistovėjusios šių sąvokų reikšmės neturėtų sukelti problemų įvardijant empirinį referentą ir fiksuojant jo požymius. Tačiau šių sąvokų formuojamas junginys, patenkantis į politinės reprezentacijos ir politinio veiksmo sferą, leidžia suabejoti savaime suprantamom atrodančiomis kalbos figūromis. Ką gi jos reprezentuoja?

Šis klausimas svarbus ne tik ieškant etninės mažumos referento politinės galios struktūrose,

bet ir mokslinio darbo procese, kur etninių mažumų tyrinėjimai visada turi ir politinę potekstę – arba yra nulemti politinių procesų, arba *vice versa*. Etninių mažumų politika bando išplėsti socialinio matavimo ribas ir teisinės-politinės galias nedidelėms etninėms grupėms, kurios įvardijamos kaip atskiras politinio proceso subjektas/objektas. Šiame politiniame procese mes susiduriame su „reprezentacijos“ ideologema. „Politinės reprezentacijos“ sąvoka iš anksto nusako tam tikrus identiteto kriterijus, kurie ne tik leidžia fiksuoti esamus subjektų požymius, bet ir yra privalomi. Subjektas privalo juos turėti, nes tik tada galima kalbėti apie jo reprezentaciją ar politinį atstovavimą. Kitaip tariant, prieš svarstant etninių mažumų politiką – integraciją, asimiliaciją, natūralizaciją ir pan. – pirmiausia turi būti aptinkamas subjektas/objektas su atitinkančiais apibrėžimus požymiais. Galime formuluoti tyrimo klausimą šitaip: kas yra etninių mažumų politikos subjektas? Ką reprezentuoja pati „etninės mažumos“ kategorija?

Klasikinės postmodernios studijos gana aiškiai atskleidė, kaip juridinės galios sistemos sukuria savo subjektus, kuriuos bando vėliau reprezentuoti (Butler 1999; Foucault 1999). Teisinės sąvokos reguliuoja politinį gyvenimą pasitelkdamas negatyvias kategorijas – atskiros politinės galios struktūros subjektų veiksmai ribojami, draudžiami, reglamentuojami, kontroliuojami ar saugomi. Šių struktūrų valdomi subjektai yra formuojami, apibrėžiami ir reprodukuojami pagal struktūrų keliamus reikalavimus, kriterijus, požymius. Šitaip politinės reprezentacijos kalboje fiksuojamas subjektas tampa formuojamu objektu – tai, kas turi būti atstovaujama, pirmiausiai turi būti atrasta arba suformuota, sukurta.

Etninės mažumos atveju kultūrinių-politinių identitetą konstruoja politinė sistema, kuri

vėliau siekia šį identitetą priimančias grupes išlaisvinti, integruoti ar padaryti politiškai aktyviais subjektais. Norime pasakyti, kad etninių mažumų politikos subjektas yra sukuriamas teisinių procedūrų ir politinės reprezentacijos dėka kaip fiktyvi kategorija, leidžianti pagrįsti ir įteisinti pačios politinės sistemos veikimo principus. Tai rodo, kad Lietuvoje ir Latvijoje naujai atsirandanti politinė etninės mažumos kategorija 1989-aisiais metais negali būti siejama su deskriptyviaja funkcija.

Etninės mažumos kaip atskiros politinės retorikos ir socialinių tyrinėjimų sąvokos vartojimas grindžiamas prielaida, kad ši socialinė kategorija ir jos sudėtiniai komponentai – individai ar sub-grupės - pasižymi bendru tapatumu, tam tikru socialinio identiteto modalumu. Ji pažymi, kad skirtingos etninės grupės, neturinčios politiškai svarbiais laikomų išskirtinių požymių, kuriuos apibrėžia ir įteisina teisinė sistema, turi kažką bendra ir leidžia teisininkui, politikui, tyrinėtojiui arba išoriniam stebėtojiui jas sujungti į vieną sąvokinę kategoriją (Smith 1991). Kitaip sakant, atkirai populiacijos daliai yra suteikiamas pavadinimas, vardas arba nominalus identitetas (Jenkins 1996, 1997). O pati etninių mažumų politika formuojama taip, kad skirtingos etninės grupės galėtų būti reprezentuojamos ir suvoktos kaip vienas subjektas. Konkrečių etninių grupių įvardijimas formalioje politinius santykius reguliuojančioje kalboje aptinkamas retai arba visai neaptinkamas. Kultūriniai skirtumai išlydomi politinio identiteto dėka, kur bendru vardikliu tampa ne bendros kultūros praktikos formos, o padėtis politinės galios struktūroje.

Kaip pavyzdį galima aptarti teisinę etninių santykių raidą Lietuvoje, fiksuojančią tolerantiską valstybės nuostatą mažų etninių grupių atžvilgiu. Lietuvos įstatymai leidžia tautinėms mažoms grupėms naudotis tomis

pačiomis garantijomis kaip ir pagrindinės tautybės piliečiams. Štai 1922 metų Deklaracija dėl mažumų apsaugos Lietuvoje įvardija:

5 straipsnis. Lietuvos piliečiai, kurie priklauso etninėms, religijos ar kalbos mažumoms, naudosis tomis pačiomis faktinėmis ir teisinėmis garantijomis ir su jais bus elgiamasi taip pat, kaip ir su kitais Lietuvos piliečiais.

Šią nuostatą patvirtinę dar 1989-aisiais metais aukščiausios Tarybos priimtas Tautinių mažumų įstatymas (pataisytas ir papildytas 1991 01 29). Kaip tik jame aptinkame panašias į anksčiau paminėtas mintis:

Lietuvos Respublika visiems savo piliečiams nepriklausomai nuo jų tautybės garantuoja lygias politines, ekonomines ir socialines teises ir laisves, pripažįsta tautinį identiškumą, kultūros tęstinumą, skatina tautinę savimonę bei jos saviraišką.

Šis įstatymas apibrėžia pagrindinius valstybės veikimo principus ir nuostatas skirtingų etninių grupių narių (ne lietuvių), kurie yra Lietuvos Respublikos piliečiai, atžvilgiu. Įstatymas pasižymi tuo, kad jame manipuluojama fiktyviu socialiniu subjektu ar subjektais, fiktyvia tautinių mažumų kategorija. Tautinės mažumos kategorijos fiktyvumas atsiranda todėl, kad pats įstatymas nebando šios kategorijos apibrėžti. Įstatymas, garantuodamas teises atkirai populiacijos daliai, šio garantinio veiksmo dėka sukuria naują kategoriją ar politinio proceso subjektą/objektą. Protekcinė politika numato skirtingų etninių grupių politinį marginalumą ar socialinę atskirtį ir taip pateisina poreikį formuoti atitinkamą politinį veiksmą. Toks įvardijimo veiksmas, kuris empiriškai nenurodo konkretaus referento, turi būti suvoktas kaip svarbi identiteto formavimo proceso dalis. Išorinis apibrėžimas arba kategorizavimas yra svarbus bendrai tiek kolektyviniam, tiek asmeniniam identiteto formavimo procesui (Jenkins, 1996).

Apibrėžimo galia, ypač teisinėje kalboje, diferencijuoja atskirą populiacijos grupę, padaro ją matoma teisiniame diskurse ir leidžia formuoti politinį veiksma fiktyvaus identiteto pagrindu. Teisinis kalbėjimas ne tik reprezentuoja, bet ir formuoja subjektą/objektą.

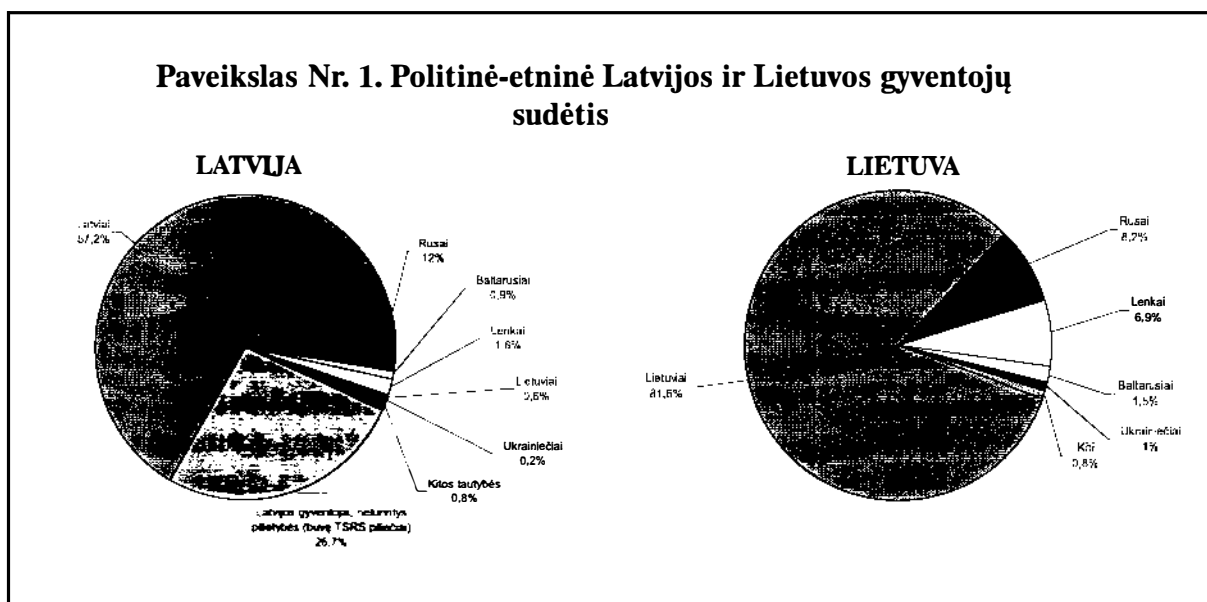
Politinę galią turinti etninė grupė visada bando identifikuoti kitas etnines grupes, nurodant (tiesiogiai ar netiesiogiai) jų padėtį politinės galios struktūroje. Įvardindamas galimą populiacijos dalį kaip politinę mažumą, mažumos kategoriją konstruojantis subjektas (mūsų atveju – lietuvių etninė grupė) įteisina save disponuoti politine galia bei leidžia nepriklausomai formuoti politinius veiksmus kitų politinio proceso dalyvių atžvilgiu. Kitaip tariant, mažumos kategorija ne tik identifikuoja vieną populiacijos dalį, bet ir įteisina jos atskyrimą nuo politinės galios ar materialinių išteklių.

Kitas svarbus nominalaus identiteto formavimo ir sustiprinimo mechanizmas yra susijęs su pilietybės institucija ir ją reguliuojančiomis praktikomis (Brubaker 1998). Pilietybė griežčiau diferencijuoja populiaciją ir nurodo identiteto formavimo kriterijus. Nors pilietybės institucija atlieka

politinę populiacijos diferenciaciją, nacionalinėje valstybėje tokios diferenciacijos principų taikymas neišvengiamai įtraukia ir etninį aspektą. Dažniausiai viena etninė grupė monopolizuoja konkrečios nacionalinės valstybės pilietybės instituciją, o etniniai jos požymiai tampa tolimesnės valstybingumo politikos pagrindu. Šiame teisiniame procese akivaizdžiau išryškėja ir įteisinama socialinė atskirtis etniniu pagrindu.

Lietuvos ir Latvijos pilietybės klausimo sprendimo skirtumai gali būti suvokiami pasitelkus klasikinius politinės ir kultūrinės tautos apibrėžimus, siejamus su savo kilmės šalimis Prancūzija ir Vokietija. Klasikinės *prancūziška* ir *vokiška* pilietybės sampratos (Brubaker 1996; Dumont 1986; Kohn 1955; Smith 1991) grindžiamos skirtingais politinio lojalumo, kultūros ir etniškumo sąsajų skirtumais. Jei prancūziškas pilietybės modelis pirmiausiai grindžiamas politinio lojalumo kultūra, tai vokiškasis – etninės kultūros principu. Šie du skirtingi modeliai numato ir skirtingus tautos bei mažumų apibrėžimus.

Latvijos pilietybės įstatymas grindžiamas vokišku nacionalinės valstybės suvokimu, kur etniniai saitai formuoja politinės grupės ribas.

Nors vokiška *tautinės valstybės* samprata akivaizdi ir lietuviškoje pilietinėje sąmonėje, Lietuva, skirtingai nei Latvija ir Estija, visai kitaip formavo savo pilietybės instituciją 1991-aisiais metais.

Lietuvos politikai pasirinko vadinamąjį “nulinį” variantą, kai visiems tesėtiems Lietuvos respublikos gyventojams automatiškai buvo suteikta Lietuvos Respublikos pilietybė nepaisant jų etninės kilmės, gimimo šalies ar religinių įsitikinimų. Šiam sprendimui, daugelio analitikų nuomone, padarė įtaką demografinė Lietuvos gyventojų struktūra (*Special Report by the FMP 1997; Periodic Report of the UNHCHR 1999*). Buvo akivaizdus lietuvių etninės grupės dominavimas, kur lietuvių kilmės gyventojai sudarė beveik 85% visų respublikos gyventojų. Rusakalbių gyventojų dalis, apimanti etninius rusus, ukrainiečius, baltarusius ir kt., buvo apie 12% (Lieven 1995)³.

Latvijoje, panašiai kaip ir Estijoje, tuo metu rusakalbiai sudarė daugiau nei 50% visų respublikos gyventojų, todėl politinės nuostatos pilietybės suteikimo klausimu buvo grindžiamos siekiais išsaugoti išskirtinį kultūrinį šalies identitetą (žr.: paveikslą Nr. 1.). Kultūrinio pažeidžiamumo jausmas ligi šiol išlieka vienu svarbesnių argumentu Latvijos politikų retorikoje.

Latvijos pilietybės suteikimo institucija turi du įdomius bruožus. Pirmasis yra oficialus Latvijos populiacijos skirstymas į tris politines kategorijas - Latvijos piliečius, Latvijos gyventojus ne-piliečius ir kitų šalių piliečius. Tokia tipologinė schema yra reta pasaulio politinėje praktikoje ir jau savo diferenciacijos kategorijose užfiksuoja tam tikrą politinės diskriminacijos aspektą. Beveik 27% visų Latvijos gyventojų neturi pilietybės. Ši populiacijos kategorija taip pat nėra susaistyta pilietybės ryšiais ir su jokia kita pasaulio šalimi. Šią kategoriją išimtinai sudaro buvę Sovietų

Sąjungos piliečiai, kurie po Latvijos nepriklausomybės atkūrimo pasiliko gyventi Latvijoje, tačiau dėl įvairių priežasčių negavo Latvijos pilietybės. Priklausomybę šiai kategorijai galėjo nulemti tai, kad šitaip identifikuojamos populiacijos latvių kalbos mokėjimas neatitinka kalbos įstatymų keliamų reikalavimų, kad kai kurie anksčiau dirbo sovietinėse karinėse ar saugumo struktūrose, kad priklausė politinei nomenklatūrai ir pan.

Ši žmonių kategorija susiduria su sunkumais nacionalinėje darbo rinkoje; jie negali būti samdomi valstybiniame sektoriuje; jiems neteikiamos socialinės lengvatos ar garantijos; ribojamas nekilnojamo turto įsigijimas ir turėjimas; jie negali dalyvauti rinkimuose. Nors ši oficiali kategorija aiškiai diferencijuoja vieną populiacijos dalį ir teisiniais mechanizmais riboja jos raiškos galimybes, daugelio “ne-piliečių” gyvenimo istorijos trajektorijos ir buities sąlygos beveik nesiskiria nuo “piliečių”. Priklausomybė oficialiai įvardintai populiacijos kategorijai, bet ne realaus gyvenimo trajektorijos, lemia tai, kad viena populiacijos dalis, įvairialypė savo etnine sudėtimi, negali pasinaudoti tokiomis pat valstybės teikiamomis galimybės ir garantijomis, kurios atviros “piliečių” kategorijai.

Kitas išskirtinis Latvijos įstatymų bruožas yra susijęs su natūralizacija. Kiekvienas žmogus, siekiantis Latvijos pilietybės, privalo pereiti natūralizacijos procesą. Jis reiškia, kad turi būti išlaikytas valstybinės kalbos egzaminas (žodžiu ir raštu), būtina pastovi gyvenamoji vieta Latvijoje, būtina išgyventi 10 metų šalyje, būtinos bendros valstybės įstatymų žinios ir lojalumo valstybei išraiška. Nors šie keliami reikalavimai yra panašūs į kitų valstybių keliamus reikalavimus gaunant pilietybę, Latvijos atveju jie yra žymiai griežtesni. “Kvotinė langų sistema” nustato, kokio amžiaus individai ir koks jų skaičius gali tapti Latvijos

piliečiais kiekvienais metais. Be to, natūralizacijoje taikomi apribojimai tiems, kas anksčiau dirbo karinėse ar saugumo struktūrose.

Natūralizacijos sąvoka turi keistą semantinę reikšmių struktūrą. Ji pagrįsta dichotomijos bei dvinarės priešpriešos hierarchijos principu. Kaip ir klasikinėse struktūralistų bei antropologų studijose aptartose žalio/virto, natūralaus/dirbtinio, normalaus/patologiško, gamtiško/kultūriško skirtyse, natūralizacijos atveju susiduriame su panašiu dviejų sričių išskyrimu, kur viena iš jų turi ryškų teigiamą normatyvinį atspalvį (Levi-Strauss 1977; Douglas 1969). Natūralizacija rodo, kad, norint tapti “natūraliu” ar “normaliu”, individui būtina priimti kitus kultūros standartus bei normas negu tie, kurie buvo internalizuoti pirminės socializacijos laikotarpiu vaikystėje. Vadinasi, asmens kilmė, jo gimimas ir auklėjimas ne-latvių šeimoje, automatiškai jam priskiria negatyviai vertinamą bruožą, padarantį jį antrarūšiu žmogumi. Jei asmens gimtosios kalbos negloboja ir nepuoseleja valstybė, jis atsiduria visuomenės paribuose. Tokia situacija verčia suabejoti savo kultūriniu identitetu bei ieškoti dilemos sprendimo – toliau puoselėti savo etniškumą ar įsprausti save į kitos kultūros normatyvumo standartus. Ironiškai galima pastebėti, kad natūralizacijos dėka “nenatūralios” etninės grupės tampa “natūraliais” Latvijos piliečiais, kurie iš dalies aukoja savo etniškumą pilietybės vardan.

Paminėti pilietybės institucijos bruožai tik iš dalies atspindi viešosios politikos poveikį kasdieniam gyvenimui bei socialiniam veiksmui. Taip, pilietybės ir tautiškumo institucijos riboja individualius veiksmus, bet kasdienėje veikloje jų raiška yra menkai pastebima. Jos nesudaro kertinės, individualų gyvenimą formuojančios, šerdies. Šis teiginys netiesiogiai gali būti pagrįstas menku Latvijos etninių mažumų

susidomėjimu natūralizacija. Sąmoningas savo etniškumo išsaugojimas šiuo atveju gali būti tikrai viena iš nedaugelio priežasčių, verčiančių individus vengti natūralizacijos. Kitos priežastys yra susijusios su informacijos trūkumais, nesugebėjimu sumokėti reikiamus registravimosi mokesčius, noru išvengti privalomos karinės tarnybos, nenoru prarasti galimybes be vizų lankytis Rusijoje bei kitose NVS šalyse, nenoru netekti Rusijos teikiamas lengvatas Latvijos gyventojams siekiant aukštojo mokslo, apatijos ir susvetimėjimo jausmais (Kotov 1999).

II.2. Reprezentacinės politikos strategijos

Paminėti Latvijos pilietybės įstatymų ypatumai atskleidžia, kaip teisinis diskursas, disponuodamas galia grindžiamomis institucijomis, nulemia atskirų populiacijos vienetų tapatumo formavimo ir socialinio veiksmo strategijas kategorizavimo dėka. Bet klausimas apie teisės, politikos ir kultūrinės etniškumo praktikos sąsajas tebėra atviras.

Netobuli arba tokiais laikomi kitų normatyvinių sistemų požiūriu įstatymai visada sukuria prielaidas politiniam konfliktui ir iš jo plaukiančiam politiniam veiksmui. Bandant suprasti, kaip turėtų būti sutvarkyta viena ar kita visuomenino gyvenimo sritis, kas yra teisinga, o kas ne, kur galima įžvelgti teisinę nelygybę ir pan., kiekvienas politinis judėjimas bando vadovautis savo normatyvinėmis nuostatomis. Nors politinis gyvenimas ir tampa kiekvieno individo kasdienybės sudėtine bei integralia dalimi, svarstant etninių mažumų politinio veiksmo problemas, gana keblu aptikti aiškias sąsajas tarp etninės grupės interesų ir jų reprezentacijos politikoje. Aukščiau aptarta etninės politikos subjekto/objekto fiktyvi prigimtis verčia suabejoti ir etninių pagrindu organizuotų politinių partijų ar interesų grupių

veiksmams viešojoje politikoje.

Svarstant etninių mažumų reprezentacijos politikos klausimus Lietuvoje ir Latvijoje, galima skirti tris problemines plotmes, retai aptariamas etniniu pagrindu organizuotų judėjimų ar partijų veiksmų prielaidose.

Pirma, kas slypi už etninių mažumų politikos reprezentacijų, jei pats etninės mažumos identitetas, leidžiantis įvardinti ir išskirti atskirą populiacijos dalį, yra neaiškus? Galima daryti prielaidą, kad politiko pasirinkimas, siejamas su vienos ar kitos populiacijos reprezentacija, atskirų klausimų aktualizavimu ir svarstymu, neišvengiamai susijęs su individualaus simbolinio ir politinio kapitalo kaupimu. Politikoje jokia etninė grupė negali būti reprezentuojama kaip vieningas socialinis darinys, turintis savo politinį interesą. Marksistinė socialinės klasės, kaip sąmoningo politikos subjekto, kategorija negali būti pritaikoma etniniams dariniams. Bet kuris etnis darinys yra nevienalytis socialine prasme kaip ir bet kokia visuomenė. Jame galima išskirti skirtingus socialinius sluoksnius, turinčius savo interesus, tarpusavyje konkuruojančius lyderius dėl pripažinimo ir pan. (Gellner 1996). Etninės grupės viduje sėkmingai išvėlgsime interesų konfliktus ir įtampą, kuriuos galima suvokti pasitelkiant centro-periferijos, kultūros-politikos, skirtingų amžiaus grupių, vyriškumo ir moteriškumo priešpriešos, netapatumo, nesuderinamumo kategorijas⁴. Šių socialinių skirtumų ir jų iššauktų interesų skirtumo fiksavimas etniniame darinyje neleidžia kalbėti apie vieningą etninės grupės reprezentacinę politiką. Taip formuojama politika gali atstovauti tik nedidelio etninio darinio narių normatyviniams įsitikinimams bei politiniams interesams, bet ne visai grupei.

Antras polemėnis tautinių mažumų politikos klausimas yra susijęs su kiekybinėmis kategorijomis. Galima teigti, kad tautinių

mažumų politikoje reprezentacija susijusi tik su didžiausiais iš mažiausiųjų etniniais dariniais. Tikrai skaitlingos etninės grupės yra pastebimos viešojoje politikoje. Lietuvoje tik rusai ir lenkai (Lietuvos rusų sąjunga, Lietuvos lenkų rinkimo akcija ir Lietuvos piliečių aljansas), o Latvijoje vien tik rusų etninė grupė (Latvijos rusų piliečių partija) formuoja bendros tautinių mažumų politikos formą ir turinį. Kitos etninės grupės negali dalyvauti politikoje kaip atskiri politiniai veikėjai dėl savo mažo narių skaičiaus ar dėl jų netolygaus išsibarstymo valstybės teritorijoje. Gimtosios kalbos, kultūros ir kitos etninių mažumų problemos bei jų sprendimo būdai yra formuluojami didesnių etninių grupių, o vėliau primetami mažesniems dariniams kaip bendras visų mažų tautinių bendrijų interesas. Kitaip tariant, šiuo atveju remiamasi fiktyvia prielaida, kad visoms nedominuojančioms etninėms grupėms turėtų būti būdingas panašus etninės mažumos identitetas, kuris politikoje rekonstruojamas tik didesnių etninių grupių savijautos ir suvokimo pagrindu.

Trečia, etninių mažumų politika Lietuvoje ir Latvijoje yra susijusi tik su vadinamosiomis tradicinėmis etninėmis grupėmis. Šios grupės pasižymi tuo, kad daugelis jų atstovų turi šių valstybių pilietybę ir vienaip ar kitaip yra įtraukti į visuomeninį ir politinį gyvenimą. Daugelis jų, panašiai kaip ir šių valstybių etninės daugumos nariai, gali disponuoti socialiniais, kultūriniais ir materialiais ištekliais. Šiuo atveju susiduriama su paradoksalia situacija, kad tautinių mažumų integracijos politika orientuota į tą populiacijos dalį, kuri jau vienaip ar kitaip yra integruota į visuomenės gyvenimą. Anapus šios politikos ribų lieka naujai atsirandančios etninės grupės (imigrantai, dirbantys užsieniečiai, pabėgėliai), kurie iš tikro yra atskirti nuo politinio gyvenimo ir lokalizuoti visuomenės paribiuose. Daugelyje Vakarų valstybių būtent šios gyventojų kategorijos yra etninių mažumų politikos

objektas ir subjektas, bet ne tvirtai įsitvirtinusios etninės grupės, kurių nariai gali džiaugtis pilietybe, disponuoti nekilnojamu turtu ir visomis socialinėmis garantijomis.

Paminėti polemniai etninių mažumų politikos aspektai vėl verčia sugrįžti prie šios politikos subjekto/objekto klausimo. Galima teigti, kad politiniame diskurse, panašiai kaip ir teisiniame, mes randame fiktyvią etninės mažumos kategoriją, bandančią primesti identiteto bendrumą skirtingoms etninėms grupėms. Etniškumo ir kitų asmens tapatumo modalumų kaip amžius, lytis, klasė, regioninė priklausomybė sankirtos neleidžia kalbėti apie nuodugnią etninių mažumų reprezentacijos politiką.

Bet nepaisant minėto atitikmens ir reprezentacijos problemų, galima atrasti bendrą vardiklį, kuris jungia skirtingas etnines grupes Latvijoje ir Lietuvoje politiniam veiksmui. Tai yra etninio išskirtinumo išsaugojimas ir puoselėjimas. Jis suteikia pagrindą tiek viešai politinei raiškai, tiek kasdieniam etniškumo praktikavimui ir užtvirtinimui.

Norime pabrėžti, kad etninio tapatumo išsaugojimo negali garantuoti vien tik viešojo politika. Jis pirmiausiai puoselėjamas tik pasitelkiant kasdienes etniškumo praktikos formas individualios elgsenos lygmenyje. Būtent jos leidžia fiksuoti kultūrų skirtynes ir tapatumo rūšis. Nors politika ir įstatymai suvaržo ir struktūrina individo veiksmus, etnis grupės išskirtinumas yra išsaugomas socialinio veiksmo dėka, kuris retai atsižvelgia į politikos nusakomas identiteto sąlygas ar teisiškai nubrėžiamas galimybių ribas. Netgi politinių teisių ar pilietybės suteikimas nebūtinai iššaukia aktyvų dalyvavimą politinėje veikloje⁵ (Engberink 1999) ar pokyčius kasdienės kultūrinės praktikos lygmenyje.

Tad, analizuojant etnines mažumas, būtina sutelkti dėmesį į kasdienę etninių grupių

praktiką, bet ne į jų reprezentaciją politiniame diskurse. Ne politinė saviraiška, bet kultūrinio tapatumo išsaugojimas ir jo puoselėjimas yra daugelio etninių bendruomenių ir organizacijų pagrindinis tikslas tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje⁶. Todėl likusi straipsnio dalis kaip tik ir skirta nedidelių etninių darinių kultūrinės raidos analizei.

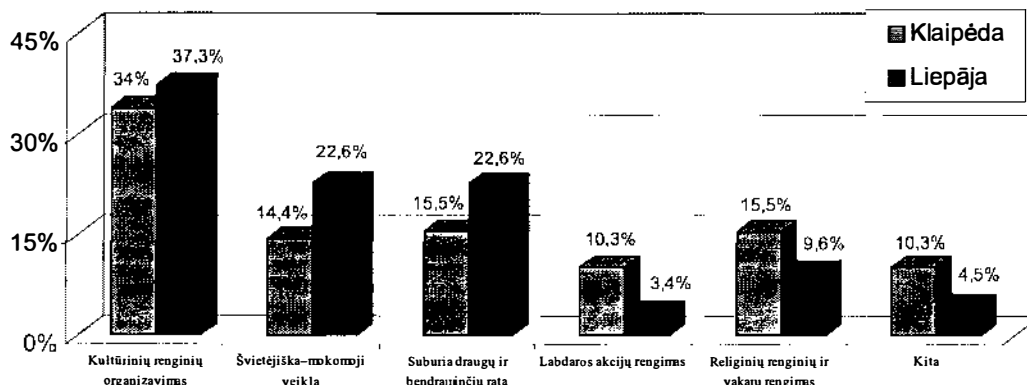
III. Kultūriniai skirtumai ir nuotolis

III.1. Etniškumo praktika ir strategija

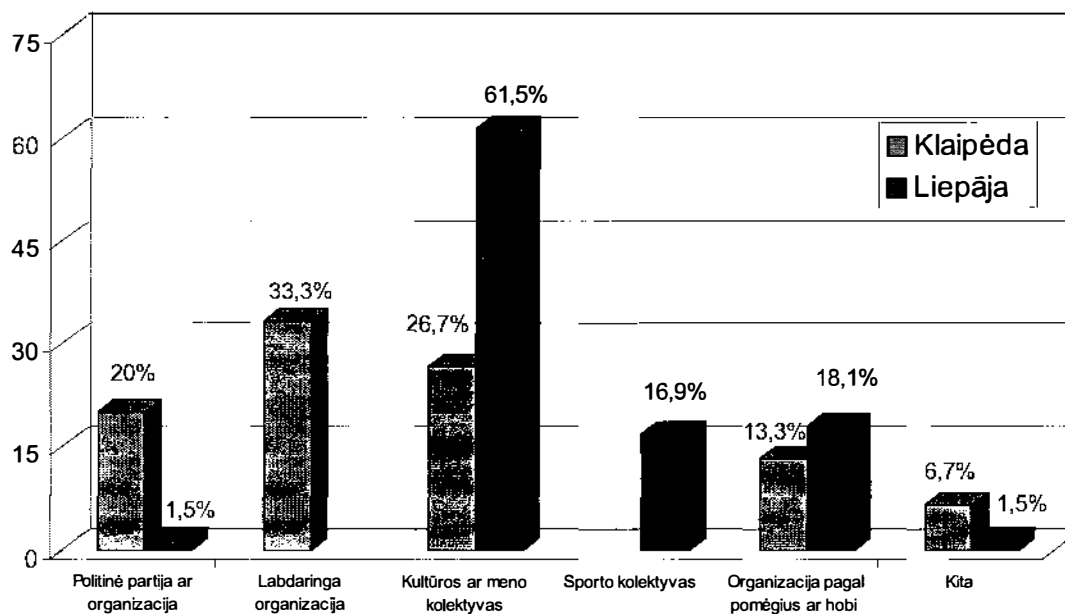
Jei anksčiau buvo aptartas etninės mažumos kaip bendro tapatumo fiktyvumas ir jo buvimas teisiniame bei politiniame diskursuose, o analizė buvo orientuota į teorinį lygmenį, tai dabar bandysime savo samprotavimus pagrįsti empirine medžiaga. Ji leidžia lokalizuoti kultūrinių praktikos formų skirtumus tarp atskirų etninių grupių bei šių formų sąsajas su platesniu socialiniu kontekstu. Pagrindinė svarstymų tezė ir toliau tebėra ta, kad "etninės mažumos" kategorija negali būti pritaikyta kaip bendra identiteto fiksavimo priemonė skirtingoms etninėms grupėms ir kad taip įvardijamų grupių raiška skirtinguose politiniuose kontekstuose yra netapati. Toliau pateikta analizė pagrįstai gali būti įvardinta kaip vidinių grupinių tapatumo strategijų analizė arba požiūris iš analizuojamos grupės perspektyvos vidaus.

Empirinė medžiaga paimta iš 1999-2000-aisiais metais Klaipėdoje ir Liepojoje atlikto etninių bendrijų socialinės adaptacijos, jų narių socialinės integracijos ir socialinės distancijos kitų etninių grupių atžvilgiu, tyrimo. Tyrimui buvo pasirinktos vokiečių, žydų, ukrainiečių, lietuvių (Liepojoje) ir latvių (Klaipėdoje) bendrijos. Šį pasirinkimą nulėmė dvi pagrindinės priežastys. Pirma, nei viena minėtų etninių grupių nei Lietuvoje, nei Latvijoje nėra reprezentuojama viešojo politikoje etniniu

Paveikslas Nr.2. Klaipėdos ir Liepojos tautinių bendrijų veiklos sritys

Paveikslas Nr.3. Kokioms visuomeninėms organizacijoms priklauso tautinių bendrijų nariai

pagrindu organizuotos politinės partijos ar judėjimo. Antra, buvo remiamasi prielaida, kad etninės bendrijos yra tokie socialiniai dariniai, kur atskiros etninės grupės kultūrinis išskirtinumas ir jo praktikavimas yra aktyviausiai puoselėjamas ir ryškiausiai artikuliuojamas. Šią prielaidą netiesiogiai patvirtino faktas, kad Klaipėdos ir Liepojos bendrijos yra tik

kultūrinės organizacijos, kurioms kitos visuomeninės ar politinės veiklos formos nėra būdingos (žr. paveikslą Nr.2).

Anksčiau buvo paminėta, kad Latvijos teisinė sistema ir oficialioji politika griežčiau apibrėžia ir riboja etninių grupių raiškos galimybes negu Lietuva. Šie politiniai procesai aptinkami ir individualaus veiksmo lygmenyje:

kiek atskiros etninės grupės nariai yra išitraukę į skirtingas socialines organizacijas ir kokias. Liepojos (Latvijos) atveju galima akivaizdžiai stebėti, kad skirtingų etninių grupių nariai, susidūrę su politinės elgsenos apribojimais, linkę savo socialinės integracijos strategijas kreipti į kultūrinio veiksmo sritį – jie yra aktyvių kultūrinių organizacijų, meninių kolektyvų, sportinių organizacijų bei *hobio* pagrindu susitelkusių bendrijų nariai (žr. paveikslą Nr.3). Galima teigti, kad Latvijoje kultūrinė saviraiška tampa vienu iš pagrindinių, socialinę veiklą organizuojančių veiksmų daugeliui nedidelių etninių grupių atstovų.

Klaipėdoje pastebimos kitokios tendencijos: individualaus veiksmo lygmenyje bandoma vadovautis platesnio spektro socialinio elgesio strategijomis. Čia kasdienis individualus veiksmas orientuojamas tiek į kultūros sritį, tiek į politiką, tiek į socialinę sritį. Lyginant šias tendencijas su Liepoja, pastebimas žymiai aktyvesnis skirtingų etninių grupių narių išitraukimas į politikos sferą (žr. paveikslą Nr. 3).

Šiose kasdienio socialinio veiksmo strategijose netiesiogiai galima fiksuoti teisinio ir politinio diskursų poveikį, ribojantį individo dalyvavimą vienoje ar kitoje veiklos sferoje. Jei dalyvavimas vienoje veiklos sferoje atskirai etninei grupei, grupėms ar populiacijos daliai yra varžomas ir apriojamas, tai šios populiacijos narių socialinė veikla ryškiau stebima kitoje visuomeninės veiklos sferoje. Mūsų atveju politinės sferos ribojimas nukreipia nedominuojančios etninės grupės narių visuomeninę raišką į kultūros sferą.

Nors ši išvada ir tikėtų Lietuvos bei Latvijos etninių mažumų socialinės veiklos skirtumų interpretacijai, ji būtų neišsami, jei nepaminėtume kito svarbaus aspekto. Jis tiesiogiai susijęs su skirtingų amžiaus grupių visuomeninės raiškos ypatumais, kurie

aptinkami Klaipėdos ir Liepojos tautinių bendrijų atveju. Bendras šių bendrijų bruožas, nepaisant jų kultūrinių skirtumų, yra tas, kad jose dominuoja vyresnio amžiaus žmonės. Aišku, bendrijose galima rasti skirtingų amžiaus grupių atstovų (vaikų, paauglių, jaunimo, senimo), tačiau vidutinis šių bendrijų nario amžius yra 57-60 metų. Vyresnių nei 55 metai dalis sudaro 63,5% visų bendrijos narių. Pastebima ir tai, kad šiose bendrijose yra labai menka dalis vidurinės kartos atstovų – tarpinės jungties tarp jaunosios ir vyresnės kartos.

Šis vienos, t.y. vyresnio amžiaus grupės, dominavimas tautinėse bendrijose gali būti paaiškintas atsižvelgiant į skirtingų amžiaus grupių saviraiškos galimybių skirtumus. Vidutinio amžiaus žmonės yra aktyviau išitraukę į darbinę veiklą, kuri yra viena svarbiausių tokio amžiaus individų tapatumą formuojančių sferų. Todėl vidutinio amžiaus žmonių (25–45 m.) raiška tautinėse bendrijose yra menkai pastebima. Vyresnio amžiaus žmonių santykis su tautinės bendrijos kultūrine organizacija yra žymiai intensyvesnis, nes kaip tik ši aplinka leidžia individui *naujai formuoti savo socialinį identitetą*. Kultūrinė tautinė bendrija atveria galimybes formuoti savo socialinį tapatumą ir priklausomybės jausmą tiems, kas dėl savo amžiaus yra anapus darbinės sferos. Taigi tautinė bendrija tampa nauju socialiniu tinklu vyresnio amžiaus žmonėms ir leidžia jiems formuoti ir sustiprinti savo naują socialinį-kultūrinį identitetą.

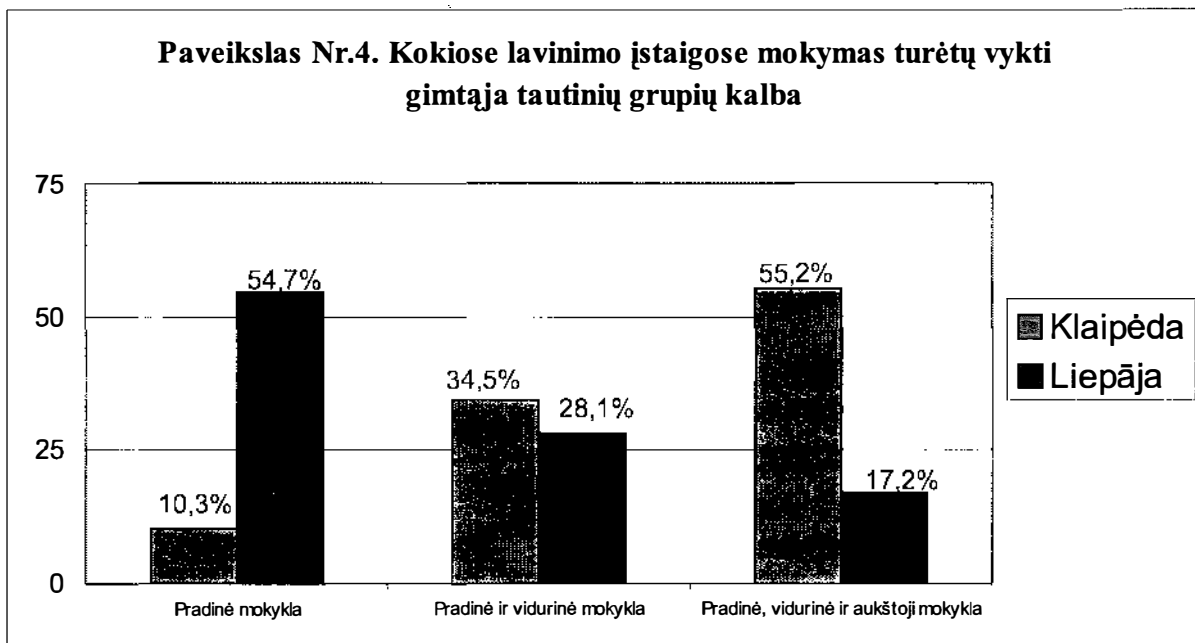
Dalyvavimas tautinės bendrijos veikloje yra patrauklus vyresnio amžiaus žmonėms dėl kelių priežasčių. Pirma, dalyvavimas tokioje bendrijoje yra pakankamai atviras skirtingų socialinių grupių ar kategorijų individams. Bendrijų kultūrinė veikla yra dažniausiai grindžiama liaudies kultūra. Jos puoselėjimui, galima sakyti, vartojimui, nėra būtini dideli materialiniai išteklių ar finansinės išlaidos, kas

yra svarbu jaunimo subkultūrose. Tokiu būdu, vyresnio amžiaus žmonės, kurių finansinės ir materialinės raiškos galimybės Lietuvoje ir Latvijoje yra tikrai ribotos, lengviau pasirenka liaudies kultūros vartojimo formas negu kurias nors kitas. Kita vertus, liaudies kultūros vartojimas nėra siejamas su specializuotu žinojimu, būtinu jos reprodukcijai. Liaudies kultūra visada yra atkurama ir interpretuojama naujai. Nebūtina būti ekspertu šiame kultūrinio veiksmo procese, todėl ji ir patraukli. Liaudies, tautinė arba folklorinė kultūra bei ją puoselėjančios bendrijos tampa palankia aplinka vyresnio amžiaus žmonių socialinio socialinio-kultūrinio identiteto formavimui. Taipogi tokios bendrijos leidžia vyresnio amžiaus individams įsitraukti į platesnį socialinį tinklą ir neleidžia jiems likti socialiai izoliuotiems.

Vaikų ir jaunimo buvimas tautinėse bendrijose susijęs su etninės kultūros perdavimu iš vienos kartos į kitą mokymo proceso dėka. Jaunoji karta tautinėse bendrijose išmoka savo etninės grupės kalbą, istoriją, žaidžia liaudies žaidimus, susipažįsta su tradicinės virtuvės

tradicijomis, mokoma konkrečiai etninei grupei būdingų religinių tiesų ir pan. Kitaip tariant, jaunoji karta įsisavina tuos kultūrinės elgsenos būdus, kurių dėka yra formuojamas jų etninės grupės išskirtinumas. Etninės grupės vyresnės kartos aktualizuojami elgesio modeliai ir artikuliuojamas etniškumas yra perduodami jaunesnei kartai – vyresni moko ir prižiūri, jauni mokosi ir įsisavina. Šiame procese formuojamas individo etnis išskirtinumas ir individualios priklausomybės etninei grupei jausmas, o tautinė bendrija suteikia normatyvinius identiteto standartus, nusakantius ką reiškia būti latviu, žydu, ukrainiečiu ar lietuviu⁷.

Etniškai mažų grupių tapatumo išsaugojimas ar kultūrinių elgsenos būdų perdavimas nėra lokalizuotas tik tautinėse bendrijose. Priklausomai nuo etninės grupės dydžio, jos koncentracijos viename ar kitame šalies regione, kultūrinė socializacija gali būti palaikoma ir valstybinių ar privačių institucijų. Latvijoje ir Lietuvoje yra vaikų darželių, vidurinių mokyklų, aukštesniojo mokslo institucijų, kur atskiros etninės grupės nariai gali mokytis savo gimtąja kalba. Šios institucijos ne

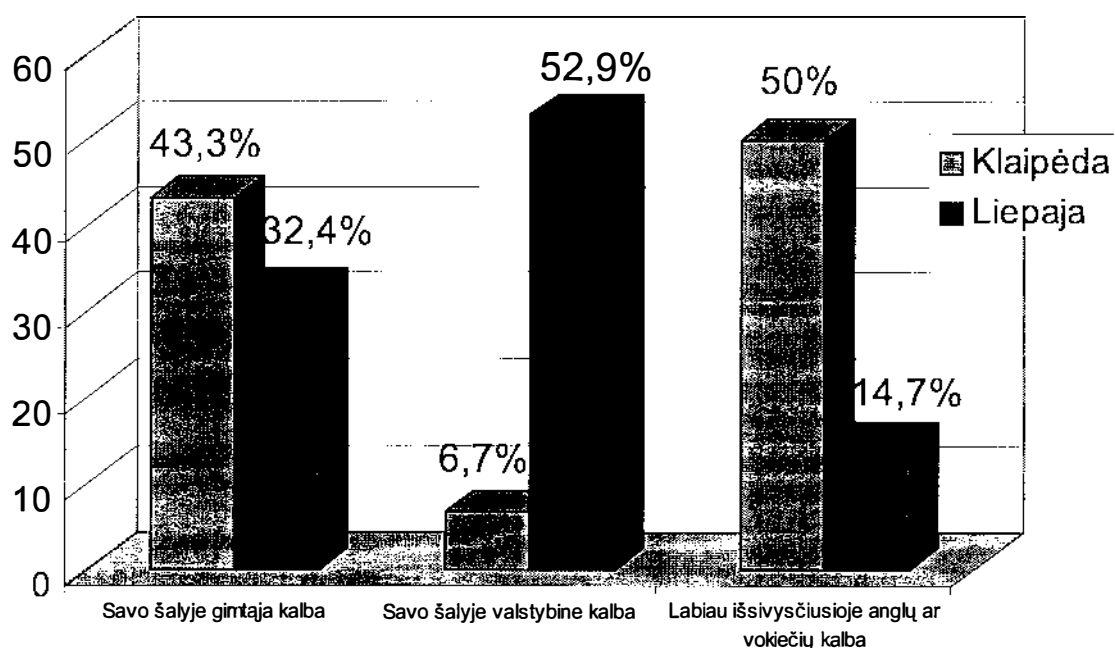
tik leidžia užtikrinti efektyvų socialiai reikšmingų žinių perdavimą, bet ir sutvirtina simbolines etniškumo ribas tarp skirtingų grupių.

Skirtingų etninių grupių požiūris į valstybinių kultūrinės socializacijos mechanizmų organizavimą perteikia ne tik šių grupių pageidavimus, bet ir fiksuoja pragmatinių požiūrį į adaptacijos visuomenėje galimybes – tai gali būti pasiekta esamomis politinėmis ir socialinėmis sąlygomis. Pvz., Klaipėdos tautinės bendrijos mano, kad mokymo procesas gimtąja etninės grupės kalba turėtų apimti visas šio proceso pakopas – nuo pradžios mokyklos iki universitetinio išsilavinimo (žr.: paveikslą Nr.4). Tuo tarpu Liepojoje pastebima tai, kad, daugelio etninių bendrijų narių nuomone, mokymas gimtąja kalba pirmiausiai turėtų vykti

pradžios mokyklose, o universitetinis išsilavinimas oficialia valstybine kalba. Ši tendencija Liepojoje gali būti susieta su stipria asimiliacijos politika, kurios nuostatas greitai įsisavina pačios etninės bendruomenės. Aukštasis mokslas valstybine kalba leidžia būti pajėgiais konkuruojant vidaus rinkoje su dominuojančios etninės grupės nariais, todėl tokia nuomonė pagrįstai gali būti įvardinta kaip sąmoninga socialinės adaptacijos arba kultūrinės asimiliacijos strategija.

Kultūrinės ir socialinės adaptacijos padėties visuomenėje tendencijos stebimos ir ateities projekcijose, susijusiose su aukštojo mokslo institucijų pasirinkimu. Daugiau nei pusė Liepojos etninių bendrijų narių norėtų, kad jų vaikai įgytų aukštąjį išsilavinimą Latvijos aukštojo mokslo institucijose valstybine kalba.

Paveikslas Nr.5. Kur norėtų, kad vaikai ar anūakai įgytų aukštąjį išsilavinimą

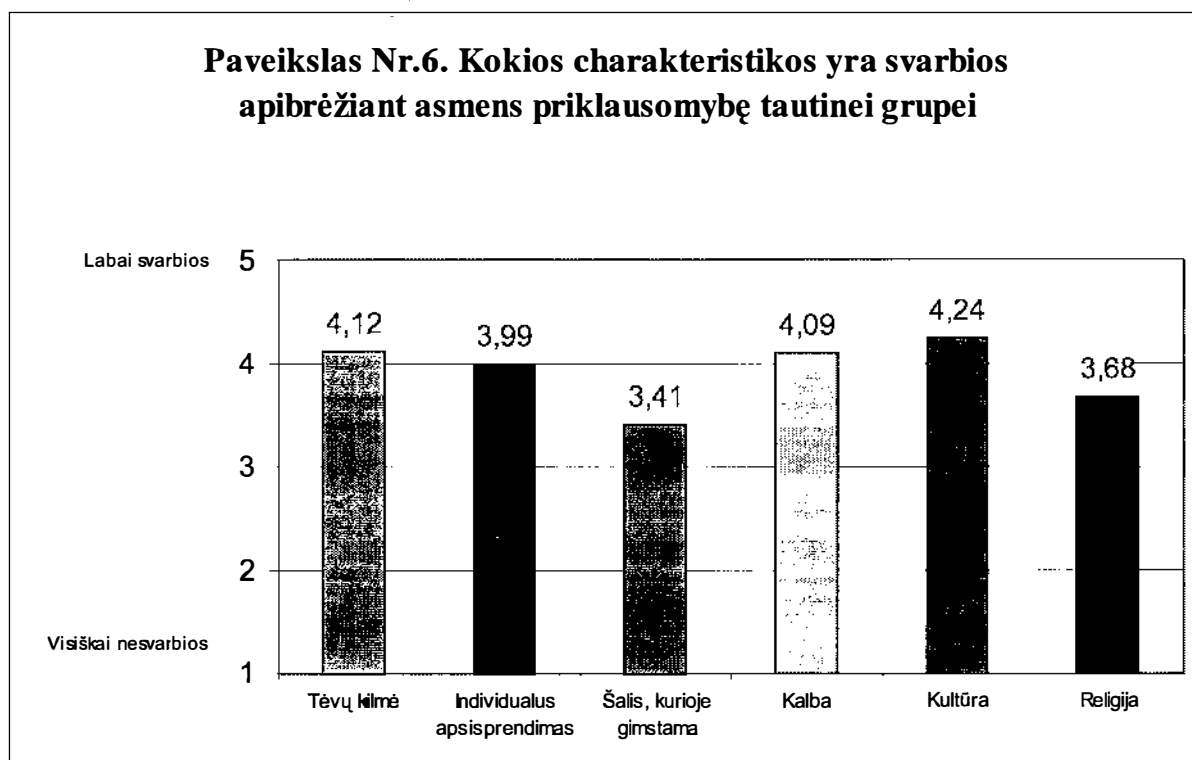

Tai vėlgi gali būti interpretuojama kaip Latvijos etninių mažumų polinkis asimiliacijai ir savo ilgalaikių gyvenimo projektų sąsajai su Latvija. Visai kitokia tendencija pastebima Klaipėdos atveju – daugelis tautinių bendrijų narių norėtų savo vaikus ar anūkus matyti besimokančius labiau išsivysčiusiose šalyse anglų ar vokiečių kalbomis (žr. paveikslą Nr.5). Ateities gyvenimo projektai mažiau prišliejami prie vietos konteksto. Be to, jei ir bandoma juos sieti su Lietuvos aukštosiomis institucijomis, polinkis kultūrinei asimiliacijai yra žymiai mažesnis negu tarp Latvijos tautinių grupių. Klaipėdos etninės bendrijos labiau orientuotos į savo etniškumo sutvirtinimą aukštojo mokslo institucijomis ir prisitaikymą visuomenėje be radikalesnių savo etninio identiteto pokyčių.

Visuomeninės elgsenos skirtumai tarp Liepojos ir Klaipėdos etninių bendrijų leistų daryti išvadą, kad teisinis ir politinis diskursai formuoja išskirtinį tautinės mažumos tapatumą, atpažįstamą kasdienėse socialinio elgsio

praktikos formose. Vienu atveju gali būti suvaržoma politinė raiška ir šitaip nukreipiamos etninių grupių raiškos strategijos į kultūros sferą. Kitu atveju, kai politinė raiška mažiau suvaržyta, gyvenimo projektai aiškiau orientuoti į kitus socialinius-kultūrinius kontekstus, bet ne į adaptaciją dominuojančios kultūros aplinkos atžvilgiu. Nors šios bendrosios tendencijos ir fiksuojamos konkrečios populiacijos elgsenoje bei nuostatose, tautinės mažumos kategorija kaip bendras skirtingų etninių grupių identiteto modalumas sunkiai atlaiko kritiką, kai detalizuojami skirtingų tautinių bendrijų socialinės veiklos skirtumai ir funkcijos. Etninės bendrijos yra netapačios ne tik kultūros prasme, bet ir savo socialinėmis funkcijomis. Pavyzdžiui, Liepojos lietuvių ir Klaipėdos žydų bendrijos savo veiklą stipriai susieja su religiniu auklėjimu bei apeigomis. Klaipėdos ukrainiečių bendrija pirmiausiai suburia draugų ratą ir palaiko bendruomeninius, klasikine *Gemeinschaft* prasme, ryšius. Klaipėdos vokiečių

Paveikslas Nr.6. Kokios charakteristikos yra svarbios apibrėžiant asmens priklausomybę tautinei grupei

bendruomenė daugiau orientuota į švietėjišką veiklą ir labdarinių renginių organizavimą. Klaipėdos žydų bendruomenė turi savo socialinės rūpybos (valgykla materialiai blogai gyvenantiems bendruomenės nariams, bendruomeninės patronažinės seserys) sistema ir pan. Šie skirtumai bendrijų veikloje neleidžia kalbėti apie šių etninių grupių bendrumą ta prasme, kad jos galėtų būti įvardintos kaip viena bendroji kategorija.

III.2. Etninių ribų demarkacija ir socialinė distancija

Buvo paminėta, kad etninėms bendrijoms tenka svarbus vaidmuo formuojant ir apibrėžiant kultūrinį-etninį identitetą. Tačiau pats tapatumo formavimo procesas skirtingose etninėse grupėse disponuoja skirtingais simboliniais ištekliais, kurių dėka individas sukuria savo priklausomybes etninei grupei jausmą.

Pačius bendriausius etniškumo konstravimo išteklius skirtingos etninės grupės lokalizuoja kultūroje, kalboje ir kilmėje (žr. paveikslą Nr.6). Kaip tik šių elementų dėka galima nustatyti asmens priklausomybę konkrečiai etninei grupei. Jei atsitinka taip, kad atskirai etninei grupei yra sunku kurti savo išskirtinumą pasitelkus paminėtus tris elementus ar jų derinius, bandoma ieškoti kitų identitetą formuojančių strategijų bei simbolinių atspirties taškų. Štai keli galimi tapatumo konstravimo pavyzdžiai.

Klaipėdos ir Liepojos žydų atveju kalba yra visai nereikšminga etniškumo apibrėžimui. Šią nuostatą galima paaiškinti tuo, kad daugeliui šių miestų žydų gimtoji kalba, kuria jie šneka ir kuria jie buvo auklėjami šeimose bei mokyklose, buvo rusų kalba, todėl ji negali būti aiškiai siejama su etninių ribų nustatymu. Žymiai svarbesniu veiksmu laikoma individuali

savivoka. Būti žydu reiškia suvokti save žydų bendruomenės nariu. Kaip tik ši subjektyvi nuostata tarnauja simbolinių ribų nustatymui, nors labiau regimos savybės kaip kalba ar fizinė išvaizda neleidžia šios grupės narių išskirti iš didesnės populiacijos dalies.

Kitas pavyzdys yra vokiečių bendrijos Klaipėdoje ir Liepojoje. Vietos vokiečiai į savo išskirtinumo apibrėžimą fiksuojančių komponentų sąrašą neįtraukia kultūros. Kalba bei savivoka yra žymiai svarbesni vokiškumą kuriantys simboliniai ištekliai negu kultūra. Ši reiškinį galima suvokti tik atsižvelgiant į platesnį vokiškojo identiteto ir mentaliteto formavimosi istorinį kontekstą. Nors didele dalimi vokiškumo suvokimas buvo grindžiamas herderišku arba kultūrinės tautos sandaros suvokimu, XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmoje pusėje ypač sustiprėja politinės vokiečių žemės vienybės idėja. Daugeliu atveju vokiška identiteto ir mentaliteto raiška susijusi su lojalumo demonstravimu Vokietijai kaip vientisam politiniam vienetui, jungiančiam kultūriškai skirtingus geografinius regionus. Šiame politiniame darinyje, nors ir sujungtame bendros kalbos arealo pagrindu, lokalus kultūrų skirtumai yra labai dideli. Kalbėti apie bendrą vokišką liaudies ar etnografinę kultūrą, kuri būtų tapati pagal savo funkcionalumą, pavyzdžiui, lietuvių liaudies kultūrai, yra beveik neįmanoma. Kasdienėje sąmonėje svarstymai apie vokiškos kultūros išskirtinumą persipina su bendros europietiškos kultūros ar civilizacijos pasiekimų apraiškų apmąstymu (Kohn 1955, 1960).

Vietos žydų ir vokiečių atvejai parodo, kokias skirtingas etniškumo konstravimo strategijas gali pasirinkti skirtingų etninių grupių nariai ir kaip joms daro įtaką istorinis bei kultūrinis kontekstas. Strateginiai skirtumai ne tik leidžia išsiskirti iš populiacijos, bet ir leidžia griežčiau fiksuoti simbolines etninės grupės

ribas ir apibrėžti jos narystės kriterijus. Kita vertus, etninės ribos išlaikomos pasitelkiant ir stereotipus, kurių dėka nusakomi *savos* ir *kitų* grupės narių bruožai bei skirtumai.

Stereotipinis mąstymas *savo* grupę apibūdina remdamasis pozityviomis savybėmis, tuo tarpu kita grupė įvardijama pasitelkiant negatyvius bruožus. Klaipėdos ir Liepojos tautinių bendrijų tyrimo metu buvo nustatytos emocinės ir visuomeninės skirtingų etninių grupių savybės, kur kiekvienas stereotipinis etninės grupės įsivaizdavimas turi tiek teigiamų bruožų, tiek neigiamų, kurie galų gale sukuria bendrą vaizdinį. Atskiros grupės stereotipiniame mąstyme įgyja tokias savybes:

Lenkai yra savarankiški, bet nedraugiški;
 Rusai yra draugiški, bet tingūs;
 Vokiečiai yra atsakingi, tačiau nedraugiški (blogi);
 Latviai yra geraširdžiai, tačiau kvailoki;
 Lietuviai yra darbštūs, tačiau nedraugiški;
 Ukrainiečiai yra darbštūs, bet neatsakingi;
 Žydai yra sumanūs, bet nedraugiški.

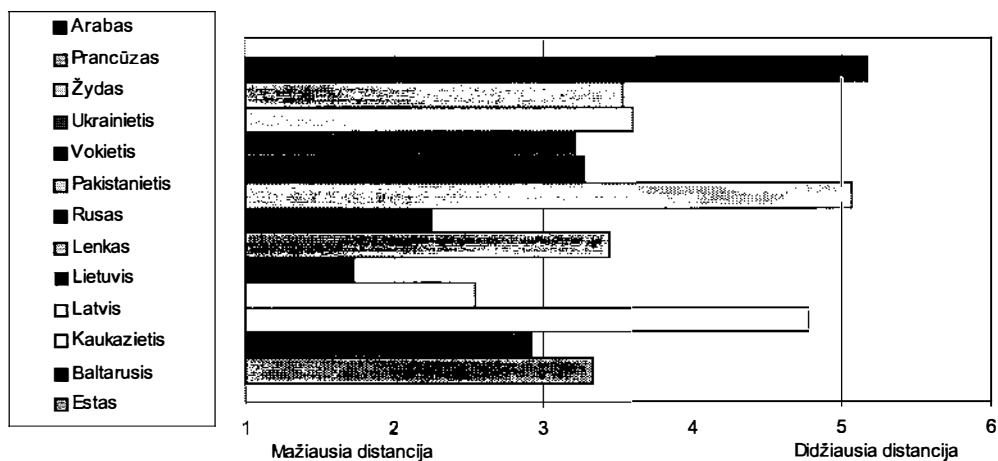
Etniniai stereotipai ne tik apibūdina etnines grupes remiantis priskirtiniais bruožais, bet ir tam tikru atstumu nutolina vienas grupes nuo kitų. Klasikinė Bogardus skalė parodo, kad nepaisant socialinio ir politinio konteksto suformuotų gyvenimo sąlygų bendrumo, etninės grupės išlaiko didesnę ar mažesnę distanciją viena kitos atžvilgiu (žr.: paveikslą Nr.7). Socialinė distancija tarp dviejų skirtingų grupių grindžiama taip pat nevienodai, kaip ir demarkuojant simbolines etniškumo ribas.

Taigi, kurios etninės grupės yra artimiausios viena kitai, o kurios ne, ir kokie veiksniai nulemia Liepojos ir Klaipėdos etninių grupių “artimumą”?

◆ Ukrainiečių manymu, mažiausia visuomeninė distancija yra tarp jų, baltarusių ir rusų. Galima įžvelgti, kad bendrumą lemia bendra slaviška kilmė (kalbos ir kultūros panašumas).

◆ Lietuvių manymu, artimiausi jiems yra latviai. Bendras baltų kilmės bruožas –

Paveikslas Nr.7. Socialinė distancija tarp skirtingų etninių grupių

priklausomybė bendrai kalbinei grupei ir geografinis artumas - dažnai suplaka šias dvi grupes į vieną kategoriją. Netgi politikoje ar kasdieniame mąstyme Lietuva ir Latvija (tai pat ir Estija) dažnai suvokiamos kaip vienas bendras geopolitinis regionas.

◆ Žydai geriausiai santykius turi su rusais ir ukrainiečiais. Tai paaiškinama tuo, kad beveik visi žydai savo gimtąją kalbą laiko rusų kalbą, ir tuo, kad daugelio gimtinė yra Rusijoje arba Ukrainoje. Be to, kai kurių jų sutuoktiniai yra kaip tik šių etninių grupių nariai. Tad per intymumą su savo šeimos nariais suformuojamas artimumo bei tolerancijos jausmas šioms etninėms grupėms.

◆ Vokiečių nuomone, jiems artimiausi turėtų būti lietuviai. Šis tarpusavio artimumo santykis yra sunkiai paaiškinamas, nes akivaizdūs tiek kalbos, tiek kultūrų skirtumai, tiek geografinis atstumas. Priežastinis ryšys gali būti pagrįstas santykiškai didesniu mišrių šeimų skaičiumi tarp vietos vokiečių ir lietuvių.

◆ Lietuvių nuomone, mažiausia distancija yra tarp jų, estų ir vokiečių. Artumas gali būti aptiktas religijos bendrumė – beveik visose šiose

etninėse grupėse dominuoja protestantizmas. Istorija taip pat akivaizdžiai atskleidžia germaniškos kultūros įtaką tiek latvių, tiek estų tautų ir jų kultūros formavimesi.

Jei skirtingos grupės tolerantiškumą kitų atžvilgiu dažniausiai konstruoja kultūros bendrumo pagrindu, tai didžiausia distancija yra grindžiama akivaizdžiu genotipiniu nepanašumu. Arabai bei pakistaniečiai (įsivaizduojami stereotipiniai Vidurinės Azijos atstovai) yra tolimiausiai nustumiami tolerancijos skalėje. Lietuvoje ir Latvijoje svarstyti net pilietybės suteikimo ir pats šių grupių atstovų buvimo šalyje faktas, ką jau kalbėti apie artimesnius santykius. Šis faktas aiškiai nusako vieną ateities problemų – naujų imigrantų integracijos keblumus Lietuvos ir Latvijos visuomenėje. Jei skirtingos etninės grupės vienaip ar kitaip jau yra suderinusios savo santykius su dominuojančiomis etninėmis grupėmis, tai naujai atsirandančios ir bandančios integruotis migrantų grupės susidurs su tolerancijos trūkumu, o tai savo ruožtu gali skatinti politinius konfliktus ar smurtinius veiksmus naujųjų grupių atžvilgiu.

IV. Išvados

Šis straipsnis buvo grindžiamas teiginiu, kad negalima kalbėti apie *etninės mažumos* kategoriją kaip apie bendro tapatumo modelį, leidžiantį teisiniame ir politiniame diskurse apjungti kultūriškai skirtingas etnines grupes. Šios kategorijos naudojimas Lietuvos ir Latvijos valstybių skelbiamoje etninių mažumų politikoje nėra korektiškas, nes šios politikos reprezentuojamas subjektas/objektas tikrovėje suskyla į margaspalvį bei eklektišką etninių grupių paveikslą. Nepaisant teisinio ir politinio diskurso pastangų operuoti vienalyte kategorija,

riboti individualaus lygio socialinį veiksmą, primesti bendrą identitetą, mes susiduriame su skirtingomis etninių grupių tapatumą konstruojančiomis strategijomis, kur kultūrinių skirtumų svarba yra žymiai svarbesnė negu politinis ar teisinis suvaržymas.

Kita vertus, kasdienio kultūrinio ir socialinio veiksmo analizė leidžia netiesiogiai atpažinti teisinio ir politinio diskurso suvaržymus bei reguliuojančias praktikos formas. Jei Lietuvos etninių bendruomenių narių nuostatos atspindi valstybinės politikos

poziciją – integraciją išsaugant etninį išskirtinumą, tai Latvijoje aptinkame didesnę sąmoningos asimiliacijos polinkį.

Šie skirtumai ir bendrumai negali būti paaiškinti tikta vienos socialinės sferos įtaka formuojant etniškai nedidelių grupių visuomeninį identitetą. Jie atsiranda jau minėtų

diskursų bei diskursyvių praktikos formų sąveikos procese. Tik pripažinus šį kompleksinį ryšį, jame fiksuojamas kalbos figūras, individualumo ir bendrumo santykius, tyrinėtojas pagrįstai gali kalbėti apie vienos ar kitos sąvokos empirinį referentą ir nepaklusti sąvokų kuriamos fikcijos patrauklumui.

Literatūra:

Brubaker R. *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje*, Vilnius: Pradai, 1998.
 Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York and London: Routledge, 1999.
 Douglas M. *Purity and Danger*, London, Boston and Henley: Routledge and Kegan Paul, 1969.
 Dumont L. *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective*, Chicago: The University of Chicago Press, 1986.
 Engberink G. O. 'Rotterdam: City of Emigrants' in "What Participation by Foreign Residents in Public Life at Local Level?", *CONF/STBG (99) 12*, Strasbourg, 3 Nov, 1999.
 Foucault M. *Seksualumo istorija*, Vilnius: Vaga, 1999.
 Gellner E. *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996.
 Heikkinen K. 'Religion, Gender and Ethnic Organization' in *Civic Society in the European North: Concept and Context. Proceedings of the seminar held in St.Petersburg*, ed. K.Heikkinen and E.Zdravomyslova. St.Petersburg: Center of Independent Social Research, 1996.
 Jenkins R. *Social Identity*, London: Routledge, 1996.
 Jenkins R. *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*, London: SAGE, 1997.
 Keinanen M.L. 'Some Remarks on Women's Religious Traditionalism in the Rural Soviet Karelia' in *Studies in*

Folklore and Popular Religion. Ed. U.Valk. Tartu: Tartu University, 1999.
 Kohn H. *Nationalism: Its Meaning and History*, Princeton, New Jersey: D.Van Nostrand Company Inc., 1955.
 Kohn H. *The Mind of Germany: The Education of a Nation*, New York: Charles Scribner's Sons, 1960.
 Kotov G. 'On the Situation with National Minorities in Latvia' at MINELRES (Minorities Electronic Resources): http://www.riga.lv/minelres/count/latvia/Minor_99.htm, 1999.
 Levy–Strauss Cl. *Structural Anthropology*, Harmondsworth: Peregrine, 1977,
 Lieven A. *Pabaltijo revoliucija: Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
 Periodic report of the United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination (1999) *Third Periodic Report of states Parties due in 1997: Latvia. 25/03/99. CERD/C/309/Add.1. (State Party Report)*. Geneva: Office of the UNHCHR
 Smith A. *National Identity*. London: Penguin Books, 1991.
 Special Report by the Forced Migration Projects (1997) *Estonia and Latvia: Citizenship, Language and Conflict Prevention*. New York: Open Society Institute;

Išnašos

¹ *Etninės mažumos* sąvoka tekste vartojama tik kaip kokybinė kategorija. Ji fiksuoja socialinio mobilumo galimybių apibojimus, netolygų materialinių ir socialinių išteklių ir politinės galios paskirstymą, kuris grindžiamas etniniais populiacijos skirtumais, visuomenėje. Ši kategorija nevartojama įvardinti mažas arba neskaitlingas etnines grupes visuomenėje.

² Tekste vartojame *subjekto/objekto* sąvoką. Ji grindžiama tuo, kad etninė mažuma valstybėje yra tuo pat metu ir valstybinės etninių mažumų politikos objektas, ir jos formavimo subjektas. Viena vertus, etninių mažumų politikos objektas yra etninės mažumos, kurias bandoma integruoti į visuomeninį gyvenimą. Antra vertus, mažumos

yra subjektas, kadangi pačios aktyviai dalyvauja politiniame procese bei formuluoja etninių mažumų politikos kryptis, prioritetus ir įgyvendinimo būdus.

³ Lievenas taikliai pažymi, kad Latvijoje ne latvių ir ne lyvių kilmės etninės grupės yra dažnai įvardijamos viena "rusakalbių" kategorija. Šią kategoriją sudaro ne vien tik etniški rusai, bet ir ukrainiečiai, baltarusiai, žydai bei daugelis kitų etninių grupių atstovų (Lieven 1995).

⁴ Klaipėdos ir Liepojos etninėse bendrijose ypatingai ryški centro (tautinių organizacijų esančių Vilniuje ir Rygoje) bei periferijos (kitų šalies regionų ir miestelių etninių bendrijų) įtampa. Interviu metu, etninių bendrijų vadovai Klaipėdoje ir Liepojoje dažnai akcentuodavo, kad centre

esančios organizacijos nieko nežino apie periferiją, kad šių organizacijų problemos yra visiškai skirtingos. Sostinės tautinės organizacijos padėtis yra žymiai palankesnė, kadangi ji lengviau suranda ryšius su nacionaline televizijos ir radijo sistema, kurios dėka nušviečiama sostinės bendrijų padėtis.

Nuo 1998 metų Liepojoje ir Klaipėdoje etninės bendrijos aktyviai dalyvavo vietos radijo laidų projekte, kuris buvo skirtas šių miestų bei rajonų gyventojams ir vyko gimtąja etninių bendrijų kalba.

⁵ Nors nedidelės etninės grupės dažniausiai politikos procese siekia savo politinių teisių išplėtimo savos grupės nariams, šio tikslo pasiekimas nebūtinai koreliuoja su šios grupės narių dalyvavimu politiniame visuomenės procese. Pavyzdžiui, Roterdamo miesto Socialinės Politikos studijų centro direktorius Gerardas Engberinkas pažymėjo, kad 1986 m. Olandijoje įstatymiškai leidus imigrantams, šalyje gyvenančioms etninėms grupėms, kurios neturi pilietybės,

dalyvauti vietos rinkimuose, nepastebimas joks šių grupių suaktyvėjimas. Stebimas atvirkštinis procesas, kad jų proporcija vietos rinkimuose akivaizdžiai mažėja nuo pat pirmųjų tokių rinkimų 1986 metų (Engberink 1999).

⁶ Konferencijos "Tautinės mažumos demokratinėje valstybėje" (Vilnius, 1999 lapkritis) metu daugelis tradicinių etninių grupių atstovų aktyviai pasisakė prieš "tautinės mažumos" sąvokos taikymą įvardijant etninių grupių padėtį Lietuvoje. Šiam reikalui, jų nuomone, labiau tiktų "etninės arba tautinės bendruomenės" pavadinimas.

⁷ Tautinėse bendrijose akivaizdžiai dominuoja vyresnio amžiaus moterys. Kaip tik joms tenka didžiausias vaidmuo kultūrinės socializacijos laikotarpiu, ir jos yra pagrindinis kultūros perdavimo laidas kitoms kartoms. Vyresnio amžiaus moterų vaidmenį puoselėjant ir išsaugant etniškumą intensyviai tyrinėjo skandinavų feministės antropologės (Heikkinen 1996; Keinanen 1999).

Summary

Representation politics of ethnic minorities in Lithuania and Latvia subsumes different minor ethnic groups under one category of minorities' ethnicity. This model of common identity is shaped by juridical and political discourses representing an out-group definition. Differences in everyday cultural

practices and social distance among ethnic groups set ethnic boundaries and indicate different strategies of social identity construction for each group. An in-group perspective challenges an image of a common identity and demonstrates its fictive nature.

Įteikta 2001 05 16

Pateikta spaudai 2001 07 02

Vytautas Valevičius
KU Filosofijos katedra;
Liutauras Kraniauskas
KU Sociologijos katedra
Minijos 153, Klaipėda